

Intelektualci uspravnog hoda

Pojava* bosanskih izdanja francuskih doktorskih radova Mehmeda Begovića, *O razvoju šerijatskog prava u Jugoslaviji*, i Hamdije Čemerlića, *Izborni sistemi u Jugoslaviji*, odbranih tridesetih godina na francuskim univerzitetima u Alžiru i Parizu, u našim aktualnim prilikama ima nesvakidašnje faktičko značenje i nesvakidašnju simboličku vrijednost. Izdanja su najvažnija rana djela ove dvojice uglednika bošnjačke, bosanske i jugoslavenske građanske misli, pojavljuju se gotovo cijelo stoljeće po objavljivanju oficijelnih francuskih izvornika i rezultat su susreta entuzijazma izdavača sa podrškom izvršne vlasti, koja u domaćem izdavaštvu nije baš česta. Njihova simbolička izražajnost navodi na neposredno oživljavanje ranih dionica na životnim putevima dvojice zaslužnih intelektualaca, ali i upućuje na posredno oživljavanje širih slika bošnjačkih, bosanskih i jugoslavenskih intelektualnih tokova i povijesnih vrtloga dvadesetog stoljeća u kojima su Mehmed Begović i Hamdija Čemerlić stekli visoka akademska priznanja i najširi društveni ugled.

Mehmed Begović, rođen u Lastvi kod Trebinja 1904, i Hamdija Čemerlić, rođen u Janji 1905, susreli su se kao studenti Pravnog fakulteta u Beogradu. Njihovo druženje bilo je predodređeno bosanskom muslimanskom tradicijom porodica iz kojih su dolazili, i koje su se dostojanstveno držali do kraja života, i vrijednostima modernog građanskog humanizma kojima su bili individualno naklonjeni, a kojima su također pružili dostojanstvene životne potvrde. Druženje je preraslo u prijateljstvo kao trajno obilježje njihovih privatnih i profesionalnih veza i komunikacija, i ono je, bez sumnje, utjecalo i na njihovo usmjerenje na francuske postdiplomske studije, koji su u prvoj Jugoslaviji bili uzor u visokom obrazovanju i zanosni predmet težnji u krugovima mladih poklonika francuskih republikanskih ideja i kretanja u filozofiji, nauci, književnosti. Istina, uže oblasti postdiplomskih studija i izbor tema doktorskih disertacija upućuju na njihova zanimljiva preusmjerenja u određivanju osnovnog područja naučnog interesa i kasnijeg profesionalnog rada; Begović, svršenic mostarske gimnazije, pohađao je studij šerijatskog prava na Pravnom fakultetu u Alžiru kao stipendist jugoslavenske vlade, a Čemerlić, svršenic šerijatske gimnazije u Sarajevu, pohađao je studij svjetovnog prava na Sorboni, nakon što je samostalnim zauzimanjem osigurao stipendiju francuske vlade.

* hilmo.neimarlija@gmail.com

** Riječ na promociji izdanja: Mehmed Begović, *O razvoju šerijatskog prava u Jugoslaviji* i Hamdija Čemerlić, *Izborni sistemi u Jugoslaviji*, University press – Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, Sarajevo 2024, održanoj u ANUBiH 17. septembra 2025.

Disertaciju na temu *O razvoju šerijatskog prava u Jugoslaviji* Begović je odbranio 1930. i nakon toga imenovan je za docenta na Pravnom fakultetu u Beogradu; na kojem je djelovao kao nastavnik u svim zvanjima cijeli radni vijek. U godinama Drugog svjetskog rata bio je isključen iz nastave odlukom marionetske vlasti u Srbiji, jer u augustu 1941. nije potpisao *Apel srpskom narodu*, koji je pozivao na lojalnost njemačkoj okupaciji i kolaboracionističkoj vlasti Milana Nedića; poziv je uputilo 545 pripadnika „matice srpskih intelektualaca i vođa“, među kojima su bili episkopi, ministri, senatori, privrednici, a najzastupljeniju kategoriju potpisnika činili su univerzitetski profesori. Uz višestruki doprinos nastavi i izučavanju šerijatskog i porodičnog prava na Pravnom fakultetu u Beogradu, svojim angažmanima je pružio dragocjen doprinos obrazovanju nastavnika i etabliranju tih disciplina na Pravnom fakultetu i Islamskom teološkom fakultetu u Sarajevu, kao i na drugim studijima prava u Jugoslaviji.

Čemerlić je sa disertacijom na temu *Izborni sistemi u Jugoslaviji*, odbranjenom 1936. na Sorboni, dvije godine kasnije imenovan za docenta na Višoj šerijatsko-teološkoj školi u Sarajevu, na učilištu, koje je imalo osam semestara i faktički karakter fakulteta, ali je uslijed politički motiviranog formalnog onemogućavanja Sarajeva da bude institucionalni centar visokog islamskog obrazovanja, nazvano školom. Na VIŠT-u je bio je predavač do 1943. kada je kao saradnik Narodno-oslobodilačkog pokreta u svojstvu vanrednog profesora prešao u partizane. Nakon rata je bio jedan od utemeljitelja Pravnog fakulteta u Sarajevu, i njegov profesor do redovne mirovine. U osnivanju Pravnog fakulteta 1946, koji je tri godine kasnije bio središnja članica u osnivanju Univerziteta u Sarajevu, imao je dvostruku utemeljiteljsku ulogu. Učestvovao je kao profesor VIŠT-a, neformalnog i faktičkog prethodnika Pravnog fakulteta u studijima prava, koji je ukinut 1945, - pored njega još trojica profesora su uključeni u rad Pravnog fakulteta, a biblioteka VIŠT-a preuzeta je i korištena kao njegova prva biblioteka, - i kao ministar pravde, resornog ministarstva za političke i pravne razloge osnivanja Pravnog fakulteta u Sarajevu. U mirovini je imao također utemeljiteljsku ulogu u osnivanju Islamskog teološkog fakulteta, danas Fakulteta islamskih nauka, koji je započeo s radom 1977. kao neformalni i faktički nasljednik VIŠT-a u dimenziji islamskih teoloških i kulturno-historijskih studija; bio je predsjednik Matičarske komisije i Komisije za nastavni plan i program, njegov prvi dekan i profesor društveno-političkog sistema SFRJ.

Nosioci visokog autoriteta u pravnim naukama, Begović u šerijatskom i porodičnom pravu i Čemerlić u ustavnom pravu, bili su cijenjeni predavači na mnogim fakultetima i učesnici u radu domaćih i međunarodnih naučnih institucija i strukovnih asocijacija. Uvažavani su za konkretne doprinose nauci i visokom obrazovanju, za dosljedna zastupanja humanističkih ciljeva i jedinstva

teorijskih i praktičnih funkcija društvenih nauka generalno, i pravnih posebno. Uživali su najšire poštovanje i društveni ugled kao intelektualci koji su, svaki na svoj način, dostojanstveno svjedočili vjernost klasičnim vrijednostima i moralnim uzorima u društvenim i humanističkim naukama, slijeđenjem civilizacijskih kretanja koja su doprinosila zajedničkom dobru, donošenjem hrabrih životnih odluka u okolnostima ratnih sukoba i društvenih preokreta kao i u vremenima mira, zastupanjem vlastitih mišljenja o važnim društvenim pitanjima i kada su ona oponirala oficijelnim političkim stavovima. U bošnjačkom narodu posebno su cijenjena njihova praktična svjedočenja vjerskog identiteta i njihove aktivne podrške institucijama Islamske zajednice u društvenim okolnostima sistemskog preferiranja ateističkog svjetonazora i religijske indiferentnosti.

Mehmed Begović je bio član SANU i ANUBiH, višegodišnji predsjednik Odbora za istoriju srpskog prava, nosilac visokih nagrada i odlikovanja Srbije, i ta priznanja reprezentiraju akademski i društveni ugled koji je stekao u Beogradu i djelujući iz Beograda. Cijeli radni vijek, i znatan dio života prije i poslije toga, živio je u gradu koji je bio prijestolnica zajedničke države južnoslavenskih naroda i društveni ambijent za koji je malo reći da je bio tradicionalno nenaklonjen islamu i muslimanima. U tom središtu „fascinantnog kruga turske magije“, kako je taj odnos definirao Krleža, Mehmed Begović je postigao ugled i priznanje kao naučnik i predavač najviših akademskih preporuka, kao intelektualac koji je angažirano zastupao stav o bošnjačkom kulturnopovijesnom identitetu bosanskih muslimana i njihovoj nesvodivosti na vjersku pripadnost, kao dostojanstvenik bošnjačke tradicije islama koji je, u vremenu materijalističkog „znanstvenog pogleda na svijet“, sa prigodnom „francuskom kapom“ na glavi i uz znanje i uvažavanje kolega i studenata, petkom u podne napuštao Pravni fakultet radi obavljanja džuma namaza u Bajrakli džamiji. Afirmirao se izvornim priložima pravnim naukama, napose priložima šerijatskom pravu i sintezi klasičnih muslimanskih i modernih zapadnih pristupa šerijatu, djelima o porodičnom pravu i radovima na važne teme historije prava i sociologije, angažiranim intelektualnim pristupima osjetljivim pitanjima političkih odnosa i društvenih nauka, jasnim moralnim stavovima i zalaganjem za slobodu znanstvene misli.

U djelu *Muslimani Bosne i Hercegovine*, objavljenom 1938, tematizirao je nepovoljan socijalni, ekonomski, kulturni i politički položaj bosanskih muslimana u Jugoslaviji i ukazao na temeljno jedinstvo njihove pripadnosti islamu i vjernosti svom jeziku, porijeklu i običajima. Tu je, uz ostalo, napisao: „Kako se vidi, bosansko-hercegovački muslimani ostali su vjerni svojim narodnim tradicijama za cijelo vrijeme turske uprave, iako ponekad nazivaju svoju vjeru turskom vjerom umjesto islamskom, a sebe Turcima umjesto muslimanima. Te su riječi, po njihovom shvatanju, označavale njihovu vjersku a ne nacionalnu

pripadnost, jer oni u nacionalnom pogledu nazivaju Turke ‘Turkušama’, a sebe ‘Bošnjacima’. Riječ Bošnjak značila je za njih, ne samo pokrajinski geografski pojam, nego još nešto više. Ta je riječ označavala i neku vrstu nacionalne pripadnosti. Biće sasvim razumljivo što su oni na taj način izražavali svoje nacionalno pripadanje kad se uzme u obzir činjenica, da je srpstvo sve do XIX vijeka bilo usko vezano za pravoslavlje, a hrvatstvo za katolicizam.“

Hamdija Ćemerlić je visoka priznanja i društveni ugled stekao naučnim radom i obavljajući odgovorne dužnosti profesora VIŠT-a i učesnika u Narodnooslobodilačkom pokretu i kreiranju temeljnih dokumenata ZAVNOBiH-a, narodnog poslanika i ministra građanske političke orijentacije u neformalnom komunističkom sazivu Ustavotvorne skupštini Federativne Narodne Republike Jugoslavije i prve republičke Vlade Bosne i Hercegovine, profesora i dekana Pravnog fakulteta i rektora Sarajevskog univerziteta, člornika državnog projekta utvrđivanja osnova nacionalnog samoodređenja bosanskih muslimana i predsjednika Sabora Islamske zajednice u Jugoslaviji, profesora i dekana Islamskog teološkog fakulteta. Na VIŠT-u je bio prvi nastavnik sa klasičnim muslimanskim i modernim evropskim obrazovnim referencama. U Narodnooslobodilačkom pokretu je bio vjerovatno jedini profesor sa nekog teološkog fakulteta, i svakako intelektualac sa jedinstvenim preporukama među ličnostima muslimanskih tradicionalnih i građanskih orijentacija koji su se uključili u pokret, poput njegova vršnjaka i kolege Muhameda Sudžuke ili Nurije Pozderca, sa kojima je dijelio patriotsko i humanističko identificiranje sa deklariranim karakterom pokreta, koji se predstavljao kao narodni, a ne samo kao komunistički, i kao oslobodilački pokret ravnopravnog uvažavanja i zastupanja Srba, Hrvata i Muslimana. Na tim političkim odrednicama temeljio je i učešće u strukturama poslijeratne vlasti, koja se prvih godina nije javno predstavljala kao komunistička. Odustao je kada je partija zavela svoju potpunu vlast i isključila sa političke scene zastupnike građanske orijentacije i iz reda sudionika NOP-a. Odbio je poziv za članstvo u partiji, ali se nije povukao u pasivnu privatnost već je nastavio sa produktivnim akademskim aktivnostima i društvenim djelovanjem u okolnostima poslijeratne lišenosti Muslimana / Bošnjaka prava na nacionalno predstavljanje i ravnopravnost sa Srbima i Hrvatima, koje su im jamčili proglasi i dokumenti NOP-a.

U drugoj polovini šezdesetih godina aktivno je sudjelovao u najvažnijim naučnim inicijativama i provedbama zahtjeva da se nacionalno pravo Muslimana / Bošnjaka uvaži i, sa ugledom u naučnim krugovima i u bošnjačkom / muslimanskom narodu i bosanskohercegovačkom društvu, pružio je važan doprinos u procesima njegova formalnog ustanovljenja. Međutim, otvoreno je zastupao stav da nacionalna nominacija bez nacionalnih institucija ne zadovoljava i da naziv Muslimani nije sretan naziv. Sredinom sedamdesetih godina uključio

se u rad najviših organa i obrazovnih ustanova Islamske zajednice i tokom narednog desetljeća imao je središnju ulogu u određivanju Islamske zajednice prema pitanjima položaja Bošnjaka/Muslimana u procesima federalizacije Jugoslavije, osamostaljivanja republika i ekonomskog, kulturnog i političkog uspona Bosne i Hercegovine, na jednoj strani, i prema pitanjima vjerskog života muslimana, koje se više nije moglo zadržavati u unutarnjim formama i društveno marginaliziranim okvirima koji su uspostavljeni sa uspostavom komunističke vlasti, na drugoj strani. Podržavao je afirmativno razumijevanje kretanja u društvu, a sa kretanjima u Islamskoj zajednici aktivno se identificirao, napose sa projektom Islamskog teološkog fakulteta i programima unaprjeđenja normativnog sistema Islamske zajednice, i bio najutjecajnija ličnost u povezivanju unutarnjeg institucionalnog definiranja kretanja u Islamskoj zajednici i njihova vanjskog društvenog uvažavanja.

U riječima posmrtnog oproštaja sa Mehmedom Begovićem, koje su kazali njegove kolege sa Pravnog fakulteta u Beogradu u oktobru 1990, mogu se razabirati razlozi fascinirajućeg djelovanja i ugleda Mehmeda Begovića u nekadšnjem Beogradu. Prema riječima profesora Marka Mladenovića, „govornik ostaje zbunjen pred poplavom toliko mnogo blistavih univerzalnih ljudskih, pedagoških, naučnih, ovovremenskih i vanvremenskih osobina, kakvim je bio obdaren profesor Begović. ... Vrstan predavač, izuzetno human čovek, blage tople naravi, obdaren prefinjenom inteligencijom i podaren lepotom tela i duha, uvek uspravan i dostojanstven, prav kao strela i u starosti, kretao se po Pravnom fakultetu i drugde kao večno mladi princ, ali i kao skroman i tih čovek, kao čovek koji je iz sebe zračio onu dobrotu nedostižnu mnogim ljudima.“ Po profesoru Dragiši Denkoviću, „Tih smiren i uvek odmeren, profesor Begović, koji je svojom pojavom delovao kao čovek – mislilac, bio je ujedno i čovek – akcije. ... Stoga bi se za profesora Mehmeda Begovića moglo reći da je sa svojom mirnom snagom, u svojim stavovima bio uvek prav bez isprisanja, i borben bez razmetanja tako da se isticao skromnošću u veličini i hrabrošću u blagosti.“

Ovim sugestivnim riječima priznanja, iskazanih profesoru Begovića od njegovih fakultetskih kolega, odgovara priznanje, iskazano profesor Hamdiji Čemerliću od profesora Sarajevskog univerziteta, koji su ga izabrali za rektora u prvoj godini nakon studentskih demonstracija koje su 1968. potresle zapadni svijet i Jugoslaviju. Nije bio član komunističke partije i izabran je voljom profesora, a protiv volje vladajućih partijskih krugova, koji nisu imali mogućnosti da proceduralno ospore njegovu kandidaturu. Stoga su pribjegli uobičajenom postupku u tim vremenima kod formalno ispravnih kandidatura politički nepodobnih kandidata; od profesora Čemerlića privatno su zatražili da ne prihvati kandidaturu. Profesor je odgovorio da nema razloga da odbije

kandidaturu, ali će to učiniti ako to politička vlast od njega javno zatraži. Naravno, plašili su se suda javnosti, i nisu to učinili. Tridesetšest godina kasnije, profesori Sarajevskog univerziteta govorili su o životu i djelu Hamdije Ćemerliću na skupu održanom na Fakultetu islamskih nauka povodom stote godišnjice njegova rođenja. Profesor Zdravko Grebo je podsjetio na susretanje sa naočitom pojavom akademika Ćemerlića u holovima Pravnog fakulteta u Sarajevu u slikama koje su predočavale doživljaj sličan doživljajima susretanja sa dostojanstvenom pojavom profesora Begovića u holovima Pravnog fakulteta u Beogradu u opisima beogradskih profesora. U riječima akademika Muhamed Filipovića da Hamdiji Ćemerliću pripada svaka čast za život koji je živio, sublimiran je smisao poštovanja njegove ličnosti i osjećanja zaduženosti njegovim djelom, koje su tom prilikom iskazali sarajevski profesori.

Mehmed Begović i Hamdija Ćemerlić bili su ličnosti ideje i moralnog čina; bili su vjerodostojni zastupnici civilizacijskog zahtjeva za skladom nasuprot neskladu, poziva na kretanje u svijetu reda a ne nereda. Svojim životima i djelima, svjedočili su da su moguće realistične i dostojanstvene osobne sinteze slobode i poštivanja autoriteta, društvenog djelovanja i individualne odgovornosti. Već u francuskim disertacijama iskazali su sklonosti povezivanju naučnog rada i društvenog djelovanja. Opsegom i sadržajem znanja one su bile skromne u odnosu na tadašnji vladajući model opsežnih francuskih disertacija. Primjerice, disertacija o Ibn Sini poznatog historičara islamske filozofije Henry Corbina, iz tih tridesetih godina, imala je glavni i dopunski dio i zapremala je više od šesto strana, a jedna od naslavnijih disertacija svih vremena, *Mediterran* Fernanda Braudela, koja je branjena četrdesetih godina, imala je dva puta po šesto strana. Međutim, za razliku od disertacija tih vremena koje su bile obimni prilozi pozitivnom znanju, Begovićeva i Ćemerlićeva disertacija uključivale su kritički pristup, kao karakteristiku francuskih disertacija u novijim vremenima, i to je svakako njihova značajna aktualna vrijednost. Disertaciju o razvoju šerijatskog prava u Jugoslaviji Mehmed Begović je zaključio pozivom na muslimansko mijenjanje odnosa prava i religije u skladu sa povijesnim promjenama i kur'anskim ustanovljenjem nužne potrebe za različitostima, kojim se „neće neposredno povrijediti načela islamske vjere“. A *Zaključak* u disertaciji Hamdije Ćemerlića o izbornim sistemima sadrži rečenice kojima se smisao ni u kom slučaju nije iscrpio u vremenu nastajanja: „Nema bolje političke institucije za neku zemlju od one koja odgovara njenoj tradiciji, njenim običajima, intelektualnim i moralnim vrijednostima. U praksi nema savršenog sistema; postoje samo manje loši sistemi u poređenju s drugim. Zadatak zakonodavca je pronaći sistem, koji je najmanje loš a najbolje prilagođen okolnostima.“

Akademik Mehmed Begović i akademik Hamdija Čemerlić zaslužili su poštovanje a njihova rana djela zaslužuju čitalačku pažnju, premda su nastala prije nepuno stoljeće! Ili, upravo zato!